

Indicadors bàsics d'intensitat d'ús turístic per a la gestió turística sostenible dels parcs naturals¹

JUAN IGNACIO PULIDO FERNÁNDEZ
Universitat de Jaén

1. Introducció

Els canvis produïts en la demanda turística i la necessitat dels propis territoris de diversificar la seua estructura productiva, millorant les oportunitats per a la generació d'ocupació i de riquesa per a la població rural, han convertit el turisme de natura en un instrument de primera magnitud per al desenvolupament socioeconòmic de la major part dels espais naturals protegits.

A això cal afegir el tremend dinamisme que s'ha generat en les dues últimes dècades respecte a la protecció d'aquests territoris, conseqüència no sols d'una decisió política sinó també d'una necessitat social (Gómez-Limón i altres, 2002; Jean i altres, 2004). Encara que, potser, el més cridaner és l'important canvi produït pel que fa al reconeixement i la valoració d'una relació positiva entre determinat tipus de turisme i la garantia de pervivència dels valors naturals de l'espai en què aquest es desenvolupa (Lindberg i altres, 1998; Epler, 2002).

En aquest context, el turisme assumeix un paper creixent en el desenvolupament econòmic i social de les poblacions d'aquestes àrees generant dinàmiques transformadores que poden ser molt positives per a la millora de la qualitat de vida dels seus habitants, sempre que existisca un model adequat de gestió turística que garantisca la sostenibilitat de les actuacions desenvolupades (Eagles i altres, 2002; Spenceley, 2003; Nel-lo, 2008). Per contra, però, una gestió turística deficient o inexistent pot posar en perill la conservació dels recursos sobre els quals se sustenta el desenvolupament turístic d'aquests espais, i amb això el futur de la mateixa activitat turística que, moltes vegades, és la principal activitat econòmica del territori.

El cas analitzat en aquest document planteja, precisament, aquest dilema, que està sent molt comú en altres regions. Els parcs naturals d'Andalusia s'han convertit en un important focus d'atracció turística en els últims anys, però, no obstant això, l'administració ambiental andalusa (com ocorre, d'altra banda, a la resta d'Espanya) no és capaç encara d'assumir aquesta realitat ja reconeguda pels propis directors-conservadors d'aquests territoris (Pulido, 2008a, 2008b). L'escassetat de recursos econòmics per afrontar una adequada gestió turística i la falta de coneixement per part dels actuals gestors, juntament amb el fet que no es tracte d'una prioritat per a l'administració ambiental andalusa, que no reconeix els parcs

¹ Traducció del castellà d'Àngela Sanz Berbegal (Universitat Jaume I), dins del Pla estratègic 2009 del departament de Traducció i Comunicació. Revisió de Joan Verdegall (UJI).

naturals com a autèntiques destinacions turístiques, impedeixen la implementació d'una política turística activa, dificultant el màxim aprofitament de sinergies entre el turisme i els parcs, i facilitant amb això una dinàmica perversa que pot passar factura a mig termini.

Com a resposta a aquesta situació hi ha dues opcions. L'actual, que suposa de fet gestionar aquests territoris considerant l'activitat turística com un "mal menor" que s'ha de controlar i fixar, però que cal suportar, ja que aporta beneficis a una població local cada vegada més cansada de les restriccions que genera la declaració com a espai protegit; o caminar cap a una política de gestió turística activa que assegure un nou escenari on turisme i medi ambient compartisquen sinergies, coalitzant-se per a reduir els impactes negatius. En aquest segon cas, a més de superar l'actual falta de voluntat, és necessari disposar d'un volum de recursos de què avui es manca, la qual cosa justifica, evidentment, l'opció actual i limita qualsevol possibilitat de canvi. No obstant això, és possible iniciar aquest procés amb un cost mínim, dotant per a això als directors-conservadors d'algunes ferramentes que milloren el seu coneixement sobre la intensitat d'ús turístic dels parcs que gestionen i, per tant, que confirmen una actitud proactiva cap a la gestió turística sostenible d'aquests.

L'objectiu d'aquest article és facilitar ferramentes que contribuïsquen a la transició cap a un nou model de gestió sostenible d'aquests territoris, on s'assumisca la seua vocació turística i s'implemente gradualment una política turística activa. Per a això, es posa èmfasi en la sistematització i homogeneïtzació de tota la informació disponible, de manera que es contribuïska a millorar el coneixement dels gestors per a la presa de decisions i, d'altra banda, es procedeix a la classificació dels diferents parcs naturals, de manera que, encara que per dificultats de finançament no siga possible actuar en cadascun dels parcs naturals de forma individualitzada, sí que ho siga per mitjà de definició d'estratègies comunes per a aplicar als parcs naturals que mantinguen dinàmiques turístiques semblants.

2. Estat del desenvolupament turístic als parcs naturals. El cas d'Andalusia

La demanda de turisme de natura està creixent d'una manera interrompuda durant l'última dècada (Pulido, 2008c). Tot i que es tracta d'un fenomen encara no quantificat i poc estudiat al nostre país, almenys pel que fa a la demanda, les escasses dades de què es disposa ratifiquen l'afirmació anterior, posant de manifest un creixement del flux de visitants cap als parcs nacionals espanyols i també un creixement substancial del nombre total de visitants als parcs naturals espanyols, que se situa actualment entre 26 i 36 milions de persones a l'any (De Lucio i altres, 2008).

A Espanya, el parc natural s'ha convertit en la figura de protecció clau de tota xarxa d'espais naturals protegits, tant pel volum de superfície protegida (amb un 53,69% del total del territori protegit a escala nacional en 2007; Lucio i altres, 2008), com per tractar-se de la figura més permissiva per al disseny d'estratègies de desenvolupament (Pulido, 2008c). I dintre de la xarxa espanyola, és Andalusia, amb 24 parcs naturals (el 40% de la superfície protegida sota aquesta figura a tot el país), la que compta amb un major percentatge de territori protegit, convertint-se en una regió privilegiada per a la pràctica de qualsevol tipus d'activitats d'oci lligades amb la natura, com demostra el creixement continu dels fluxos de visitants que reben la majoria dels parcs naturals andalusos (Pulido, 2005). Com a conseqüència d'aquesta importància en la xarxa espanyola, Andalusia és el principal re-

ferent de gestió d'aquests espais; per aquest motiu s'ha triat aquesta Comunitat Autònoma com a marc territorial on aplicar l'anàlisi objecte d'aquest treball.

2.1. La xarxa andalusa de parcs naturals

Andalusia compta amb 150 espais protegits sota distintes figures legals, amb una superfície terrestre total de 1.696.814 hectàrees (el 18,8% del territori andalús), la qual cosa suposa una aportació al conjunt del territori protegit a Espanya del 27,6%. La magnitud de la xarxa andalusa d'espais naturals protegits s'explica, en gran manera, per la importància de la figura del parc natural, amb 1.422.948 hectàrees (per damunt del 80% del total). Per tant, els parcs naturals andalusos no sols es converteixen en el principal referent del model andalús de protecció i gestió d'espais naturals, sinó que tenen un extraordinari significat en la recent expansió de la xarxa espanyola d'espais protegits (Mulero, 2001). Aquest fet pot justificar-se per dos motius: i) l'enorme dimensió territorial d'aquests espais protegits a Andalusia, que contribueix en gran manera al creixement del territori protegit sota aquesta figura en el conjunt d'Espanya; i ii) l'efecte demostratiu que ha exercit sobre el conjunt del país una xarxa de parcs naturals com l'andalusa, pionera en una concepció flexible i positiva de la protecció d'aquests espais, que pretén —tot i que encara estiga lluny d'aconseguir-ho— superar des d'un principi la dicotomia tradicional entre conservació i desenvolupament, unint ambdues estratègies entorn un model d'estímul de l'activitat econòmica dels territoris protegits.

De fet, el model andalús de protecció i gestió d'espais naturals, especialment de parcs naturals, manifesta un desig explícit d'anar més enllà de la simple conservació de determinades espècies animals o vegetals. El concepte d'àrea protegida com a territori lliure de tota ingerència humana se substitueix a Andalusia (com a quasi tot Europa) per la comprensió del territori protegit com a resultat d'una activitat antròpica mil·lenària. En aquest context, els parcs naturals no són sinó fruit de la intervenció de l'ésser humà en la dinàmica dels sistemes naturals. Són les característiques d'aquesta intervenció, i no el fet en si d'intervenir, les que poden posar en perill la conservació del medi. Es planteja doncs, al mateix nivell, la conservació dels ecosistemes i el desenvolupament d'estratègies i mesures concretes per a aconseguir un desenvolupament harmònic i respectuós amb el medi als territoris que són objecte de protecció. De manera que el govern andalús es dota d'instruments administratius i legals suficients per a, si hi ha la voluntat política necessària, portar a terme l'objectiu de superar el dilema històric entre desenvolupament econòmic i conservació dels recursos.

No obstant això, la xarxa de parcs naturals andalusos conforma un conjunt territorial molt heterogeni, tant per les seues característiques com pels nivells de desenvolupament econòmic del seu entorn (especialment patent, per exemple, en les diferències entre els parcs naturals de zones rurals de muntanya i els parcs naturals de zones litorals). La declaració dels parcs naturals andalusos no sembla respondre a criteris de racionalitat i uniformitat respecte a l'extensió i a les seues característiques, per la qual cosa resulta difícil generalitzar la seua concepció com a instruments d'ecodesenvolupament i revulsiu socioeconòmic per a àrees deprimides. Pel que fa al cas, cal recordar que la superfície dels parcs naturals andalusos oscil·la entre les 3.797 hectàrees de La Breña i Marismas de

Barbate i les 209.920 hectàrees de Las Sierras de Cazorla, Segura y Las Villas. Per tant, hi ha parcs naturals l'extensió dels quals difícilment permet el seu ús com a instrument de dinamització socioeconòmica, mentre que els deu parcs naturals que sobrepassen les 50.000 hectàrees concentren més del 65% de tota la superfície protegida a Andalusia i per damunt del 20% de la superfície total protegida a Espanya.

D'altra banda, no tots els parcs naturals s'han declarat a Andalusia amb la finalitat d'estimular estratègies de desenvolupament sostenible, entre elles l'activitat turística. Hi ha territoris la declaració dels quals respon exclusivament a la necessitat de preservació de zones d'especial fragilitat, com ara les franges litorals (Cap de Gata-Níjar, Badia de Cadis o de l'Estret). A més, la distribució de la propietat de la terra (només el 34,84% de titularitat pública) dificulta la implementació d'aquestes estratègies si bé, de nou en aquest aspecte, existeix una tremenda heterogeneïtat.

L'escala d'activitat turística dels parcs naturals andalusos també és molt dispar, com després es veurà, tot i que hi ha un denominador comú: els parcs naturals on tradicionalment ha existit un major grau de desenvolupament turístic són, precisament, els deu l'extensió dels quals supera les 50.000 hectàrees, més el parc natural de Cap de Gata-Níjar. Però, fins i tot en aquests, indicadors com ara el grau de desenvolupament turístic, la intensitat d'ús turístic, l'especialització turística o l'oferta d'infraestructures, equipaments i activitats d'ús públic de cadascun també són molt dispars.

2.2. La necessària gestió turística activa

El volum de fluxos turístics que reben alguns parcs naturals andalusos, així com el resultat obtingut per l'oferta i les pràctiques turístiques que en ells es poden realitzar (Pulido, 2005), permeten afirmar que es tracta d'autèntiques destinacions turístiques que, per tant, mantenen una dinàmica pròpia com a tals, amb independència que, per descomptat, siguin espais fràgils subjectes a un règim de protecció especial. Però açò últim en cap cas pot fer obviar el que s'ha esmentat abans.

En el moment actual de desenvolupament turístic dels parcs naturals a Andalusia no hi ha suficient només amb garantir la conservació de la natura i els beneficis i serveis ambientals que aquesta aporta a la societat (per exemple, a través de la garantia del seu ús públic), sinó que el creixent nivell de demanda turística exigeix dotar a aquests espais d'instruments i optimitzar els mitjans de què disposen per a garantir la qualitat de la visita, tant en termes de satisfacció de l'usuari, com de conservació dels recursos que es posen en valor turístic. En definitiva, és necessari definir una política turística que garantisca una gestió sostenible d'aquestes àrees, al mateix temps que afavorisca el posicionament competitiu d'aquests territoris en els mercats per a convertir-los en autèntiques destinacions turístiques.

No obstant això, actualment no hi ha una resposta adequada, mesurada en termes de gestió turística activa i de garantia de sostenibilitat, per part de l'administració competent de la seua gestió. De fet, els gestors actuals reconeixen que els parcs naturals andalusos no tenen prou planificats els aspectes relacionats amb el seu ús turístic i citen entre les principals causes, a més de la falta de recursos econòmics, el seu desconeixement sobre models o criteris de gestió turística d'aquests territoris. També admeten que l'actual model de desenvolupament turístic d'aquests espais no segueix criteris de sostenibilitat (Pulido, 2008a).

L'explicació a aquesta situació cal buscar-la en el fet que els responsables de l'administració encarregada de la gestió dels parcs naturals andalusos (l'administració ambiental) no hagen acceptat encara una realitat palpable i de difícil retorn, que és l'enorme atractiu turístic d'aquest tipus de recursos, fins al punt que bona part de les activitats en què es basen les estratègies de desenvolupament sostenible d'aquestes àrees, i gran part també dels aprofitaments donats als seus recursos ociosos, tenen molt —si no tot— a veure amb l'activitat turística. La conseqüència d'aquesta inhibició per part de l'administració és la inexistència d'una política de gestió turística d'aquests espais (Pulido, 2008b).

En l'actual situació, la inexistència de mecanismes de planificació i gestió activa del desenvolupament turístic d'aquestes àrees amenaça en provocar seriosos impactes sobre els territoris on es desenvolupa, i, en conseqüència, en dilapidar bona part de les oportunitats que el turisme brinda als parcs naturals. És necessari, per tant, afrontar una nova etapa, caracteritzada per un enfocament proactiu en el tractament del turisme per part dels gestors dels parcs naturals andalusos. I això requereix dissenyar polítiques que garantisquen: i) assegurar un desenvolupament sostenible de l'activitat, que contribueixca a la millora de la qualitat de vida de les comunitats locals; i ii) respondre a les expectatives manifestades per la demanda, convertint-lo en un segment competitiu que contribueixca al posicionament estratègic d'Andalusia com a destinació turística.

No obstant això, el disseny d'un marc adequat de gestió turística activa d'aquests espais requereix dos requisits bàsics en els quals actualment els parcs naturals andalusos mostren serioses mancances. Un d'ells és la disponibilitat d'informació suficient i en la forma adequada per facilitar la presa de decisions de gestió. L'altre, constatat en la pròpia enquesta realitzada als actuals gestors, és l'escassetat de recursos econòmics per afrontar un procés com el que es proposa, tot i que el turisme està ja més que reconegut com una important font de finançament per a la gestió d'àrees protegides (Font i altres, 2004).

Al respecte, cal destacar que més del 70% dels directors-conservadors dels parcs naturals andalusos enquestats són partidaris, si es disposara de recursos suficients, d'implantar una gestió turística activa dels parcs naturals, mentre que només 4 dels 24 enquestats han respost negativament (Pulido, 2005). Per tant, no es tracta d'una qüestió de voluntat dels actuals gestors, sinó d'incapacitat econòmica i de coneixement per afrontar aquest procés.

Com s'ha assenyalat en la introducció, l'objectiu d'aquest article és el de facilitar la transició cap a un nou model de gestió sostenible d'aquests territoris, on s'assumeixca la seua vocació turística i s'implemente gradualment una política turística activa, tenint en compte, al mateix temps, les actuals dificultats. Però, no es tracta de “construir” nova informació, sinó de millorar l'aprofitament de la que ja existeix, ni de dissenyar nous marcs de gestió individualitzats per a cada territori, perquè hi ha una evident mancança de recursos i falta de prioritat per part del govern andalús. Tot això es podrà produir en fases posteriors. El plantejament actual és el de generar un procés de canvi sense cost addicional com a única possibilitat d'iniciar la transició cap a la gestió activa. I, per a això, cal que es tracte de sistematitzar i homogeneïtzar la informació disponible en l'actualitat sobre el fenomen turístic en aquests territoris, de manera que els directors-conservadors, que és sobre qui recau la responsabilitat directa de la gestió dels parcs naturals, puguin recolzar les seues decisions sobre una anàlisi rigorosa i realista de la realitat turística de l'espai que gestionen.

3. Metodologia

El procés d'investigació seguit respon a tres fases importants: i) revisió de literatura; ii) anàlisi i sistematització de les diferents fonts estadístiques i caracterització turística dels parcs naturals; iii) classificació turística dels parcs naturals, segons els criteris utilitzats.

3.1. Revisió de la literatura científica

El primer pas d'aquesta investigació va ser la revisió de tota la literatura trobada sobre el tema, tant sobre els parcs naturals objecte d'estudi com sobre models, tècniques i ferramentes de gestió turística susceptibles d'aplicació a les àrees protegides. L'objectiu d'aquesta revisió bibliogràfica era doble:

- Obtenir una idea general sobre la situació del desenvolupament turístic dels parcs naturals andalusos i les seues actuals condicions de gestió;
- Identificar les principals qüestions d'interès per a la gestió turística d'una àrea d'aquestes característiques, a fi de dissenyar un qüestionari que es va remetre als directors-conservadors dels parcs naturals andalusos i que va servir per a conèixer les seues importants mancances respecte al coneixement del fenomen turístic.

La literatura trobada (entre altres, Araque i Sánchez, 2004; Consejería de Medio Ambiente, 2004, 2006; Marchena i altres, 1992; Mulero, 2001; Simancas, 2004, 2008), i sobretot l'escassetat de bibliografia sobre el tema objecte d'estudi posada de manifest durant el procés de recerca, va servir, a més, per a ratificar l'escassa experiència de gestió turística activa que existeix a Espanya i, en general, a tot Europa. A més, la literatura sobre gestió turística d'àrees protegides (Hall i McArthur, 1998; Epler, 2002; Eagles i altres, 2002; Newsome i altres, 2002) està especialment dedicada a la gestió de l'ús públic i, en concret, a la gestió de visitants. No obstant això, són pocs els treballs que ofereixen una visió integral de com abordar el procés d'ordenació, planificació i, sobretot, gestió turística activa d'un espai natural protegit, entès aquest com una destinació turística real o potencial.

3.2. Anàlisi de les fonts estadístiques

A fi d'obtenir un diagnòstic el més exacte i detallat possible de la situació actual de cadascun dels parcs naturals andalusos des del punt de vista de la seua activitat turística, així com dels plantejaments que actualment guien la seua gestió, es va procedir a la revisió i sistematització de totes les fonts estadístiques disponibles. Aquest treball és summament important ja que, fins ara, les dificultats per a disposar d'un corpus estadístic sistemàtic i homogeni limitava enormement qualsevol tipus d'anàlisi i dificultava un coneixement real, exhaustiu i rigorós de la xarxa espanyola (i andalusa) d'espais naturals protegits (Gómez, 1995; Mulero, 2002; Pulido, 2005).

Algunes de les mancances més evidents: i) el desfasament temporal que caracteritza la totalitat de les fonts oficials que obliga a utilitzar dades d'anys, en algunes ocasions, molt anteriors als què s'estan analitzant, per no disposar encara de les dades ni tan sols de l'any anterior; ii) les diferències trobades entre les distintes fonts respecte al nombre total d'espais protegits, el nombre total d'hectàrees protegides o, fins i tot, les diverses figures

de protecció que cada font reconeix; i iii) segons la font que s'ha fet servir, el mateix espai natural té una extensió diferent i, fins i tot, la mateixa font en anys successius modifica substancialment l'extensió dels mateixos espais sense cap tipus d'explicació.

3.3. Caracterització turística dels parcs naturals andalusos

La sistematització i homogeneïtzació de totes les fonts estadístiques disponibles ha permès realitzar una caracterització definitiva dels parcs naturals andalusos des de la doble perspectiva de l'oferta i la demanda turística (Pulido, 2005). La utilitat d'aquesta caracterització és doble. D'una banda, és la primera vegada que s'obté una caracterització d'aquest tipus, que facilita la comprensió del fenomen turístic en aquests espais i la presa de decisions per part dels agents implicats. D'altra banda, ha permès disposar d'informació suficient per a realitzar una classificació dels parcs naturals en grups homogenis, que resulta molt útil des del punt de vista de la definició i implementació d'estratègies de gestió turística.

3.4. Classificació turística dels parcs naturals andalusos

No cal oblidar que s'estan analitzant unitats territorials (els parcs naturals) no homogènies, per la qual cosa és necessari transformar la informació disponible per a cada parc natural en un conjunt de variables que faciliten l'adopció de decisions de gestió que siguin vàlides per al conjunt del territori, malgrat les característiques particulars de cadascun d'ells. Si bé es podrien haver seleccionat altres variables, o fins i tot un conjunt d'elles, en aquest treball s'ha optat per una variable considerada clau en l'anàlisi del procés de desenvolupament turístic d'aquests territoris: la intensitat d'ús turístic.

La delimitació d'aquesta variable ha permès, al seu torn, realitzar una classificació dels parcs naturals andalusos que es converteix en una ferramenta fonamental per a la posterior definició del model o sistema de gestió turística i, en definitiva, per a l'articulació de mesures i polítiques que garantiscin una gestió turística sostenible d'aquests espais, al mateix temps que potencien els beneficis socioeconòmics derivats dels seus processos de desenvolupament.

4. Proposta d'indicadors bàsics per a mesurar la intensitat d'ús turístic. Aplicació a la xarxa andalusa de parcs naturals

L'objectiu, en definitiva, és conèixer la importància real de l'activitat turística d'aquests espais i disposar de criteris que permeten avaluar el seu potencial futur, podent classificar-los, al mateix temps, en grups homogenis de manera que la intervenció a través de les diferents eines de la política turística siga el més eficient i coherent possible. Per a això es van a analitzar conjuntament una sèrie de característiques associades als parcs, que permetran relativitzar les estadístiques de caràcter absolut que solen utilitzar-se en aquests tipus d'anàlisi.

A l'efecte, s'han elaborat un conjunt d'indicadors amb els quals es mesura la intensitat d'ús turístic dels parcs naturals andalusos, tant en termes d'oferta com de demanda. La

informació obtinguda amb la utilització d'aquests indicadors (les fonts principals de la qual han sigut l'Institut Nacional d'Estadística i la Conselleria de Medi Ambient de la Junta d'Andalusia; fonts que estan disponibles de forma àgil i barata per a qualsevol) ha permès realitzar una classificació dels vint-i-quatre parcs naturals andalusos des d'una perspectiva turística, de manera que els grups resultants mantinguen el màxim possible d'homogeneïtat i responguen a un nivell semblant d'intensitat d'ús turístic, que caldrà tenir en compte en el moment de definir accions per a la seua gestió turística sostenible.

Per intensitat d'ús turístic s'entén la major o menor amplitud amb què l'activitat turística afecta el territori on està implantada. En principi, es podria pensar que la intensitat d'ús turístic depèn exclusivament del grau de desenvolupament turístic del parc natural i que, conseqüentment, una volta conegut no té sentit analitzar-lo. Però no té per què ser necessàriament així. Per exemple, la capacitat d'allotjament d'un parc natural és una mesura absoluta del seu grau de desenvolupament turístic; no obstant això, idèntica capacitat d'allotjament reflecteix una intensitat d'ús turístic distint en dos parcs amb una extensió territorial molt diferent.

Per a determinar la intensitat d'ús turístic dels parcs naturals andalusos s'han elaborat una sèrie de mesures relatives que, a mode d'indicadors, reflecteixen diferents aspectes de l'activitat turística en cadascun d'aquests espais. En concret, s'han construït dos tipus d'indicadors: d'oferta, amb els quals es coneixerà en quina mesura afecta a cadascun d'ells la major o menor existència d'oferta turística; i de demanda, amb els quals es coneixerà com afecta al territori un major o menor volum de demanda turística, o, dit d'una altra forma, la capacitat d'aquest per a respondre a la seua demanda d'ús turisticorecreatiu.

S'han obtingut deu variables (indicadors) que permeten conèixer la intensitat amb què l'activitat turística incideix en els parcs naturals andalusos (veure Quadre 1). Cadascuna d'elles respon a aspectes essencials directament observables sobre el territori: la població, l'extensió territorial, la capacitat d'allotjament, el nombre d'empreses, el nombre de visitants, etc.

Quadre 1. Proposta d'indicadors per al càlcul de la intensitat d'ús turístic.

Font: elaboració pròpia.

Indicadors d'oferta	<ol style="list-style-type: none"> 1. Indicador d'intensitat de l'oferta turística (Nombre d'establiments/1.000 habitants) 2. Indicador d'intensitat de l'oferta d'allotjament (Nombre de places d'allotjament/1.000 habitants) 3. Indicador de densitat de l'oferta turística (Nombre de establiments/milers de hectàrees) 4. Indicador de densitat d'allotjament (Nombre de places d'allotjament/milers de hectàrees) 5. Indicador de densitat de restauració (Nombre d'establiments de restauració/milers de hectàrees)
----------------------------	---

Indicadors de demanda	<ol style="list-style-type: none"> 6. Indicador de la capacitat de resposta de l'oferta a la demanda turística (Nombre d'establiments/1.000 visites d'ús públic) 7. Indicador de la capacitat de resposta de l'oferta d'allotjament a la demanda turística (Nombre de places d'allotjament/1.000 visites d'ús públic) 8. Indicador de capacitat de resposta de l'oferta de restauració a la demanda turística (Nombre d'establiments de restauració/1.000 visites d'ús públic) 9. Indicador de la capacitat de resposta dels equipaments d'ús públic a la demanda turística (Nombre d'equipaments d'ús públic/1.000 visites d'ús públic) 10. Indicador de pressió territorial de la demanda turística (Nombre de visitants/1.000 hectàrees)
------------------------------	--

No obstant això, per poder interpretar amb major facilitat la situació de cada espai protegit, és necessari condensar la informació que contenen aquestes variables, de manera que es pugui simplificar el seu estudi. L'objectiu és reduir les cinc variables d'intensitat de l'oferta i les altres cinc d'intensitat de la demanda a només un factor per a cada grup de variables que continga el màxim d'informació de totes elles i que permeti, per tant, explicar el mateix que les variables de partida. Per a això s'ha optat per realitzar una senzilla anàlisi factorial, utilitzant com a mètode d'extracció l'anàlisi de components principals.

L'anàlisi factorial és un mètode d'anàlisi multivariant que intenta explicar, segons un model lineal, un conjunt extens de variables observables per mitjà d'un conjunt reduït de variables hipotètiques anomenades factors. Es tracta d'un mètode de caràcter explicatiu, no predictiu, ja que els factors es calculen amb l'objecte d'explicar el millor possible un conjunt de variables, però no amb la idea de predir.

Respecte a l'anàlisi de components principals, que és el mètode factorial pel que s'ha optat, es tracta d'una anàlisi en la qual no es realitzen restriccions ni hipòtesis prèvies respecte a l'estructura que subjau a les variables. Es busca la millor combinació lineal de variables que reculli una major part de la variància de les dades. Així, el primer component pot ser considerat com el millor resum de les relacions lineals existents entre les dades. El segon serà el segon millor resum amb la condició que siga ortogonal (independent o incorrelacionat) al primer, i així successivament. La solució de components principals donarà lloc a tants components com variables hi haja en l'anàlisi, a menys que alguna variable estiga perfectament explicada per la resta de les variables.

El punt de partida és la covariació entre variables, per tant l'anàlisi comença calculant la matriu de correlació entre les variables. L'objectiu és generar a partir d'aquestes un nou conjunt de variables que no estiguen correlacionades entre si. En el nostre cas, s'observa com, malgrat aplicar-se un criteri en excés restrictiu (l'extracció de només un factor o component principal), els resultats són significatius. A més, es comprova que els factors obtinguts recullen àmpliament les variables o indicadors més rellevants per a cadascuna de les dues "intensitats" (oferta i demanda) que es pretenen explicar. Vegem els resultats en ambdós casos:

Factor d'intensitat d'oferta turística

El primer component (factor) que, com s'explicava anteriorment, és el primer millor resum de les relacions lineals existents entre les cinc variables observades, recull un 52,6% de la variació total d'aquests cinc indicadors, si bé està altament correlacionat amb les variables més importants, és a dir, els indicadors 4, 3 i, encara que en menor grau, 5.

Factor d'intensitat de demanda turística

En el cas del factor d'intensitat de demanda turística, l'ajust dóna un millor resultat, i a més les variables explicades presenten totes una major representació. En efecte, el primer factor recull el 67,028% de la variació total de les cinc variables observades (indicadors de demanda), essent representades totes les variables en més de 0,5, fins i tot arribant quasi al 0,93 en la variable 6.

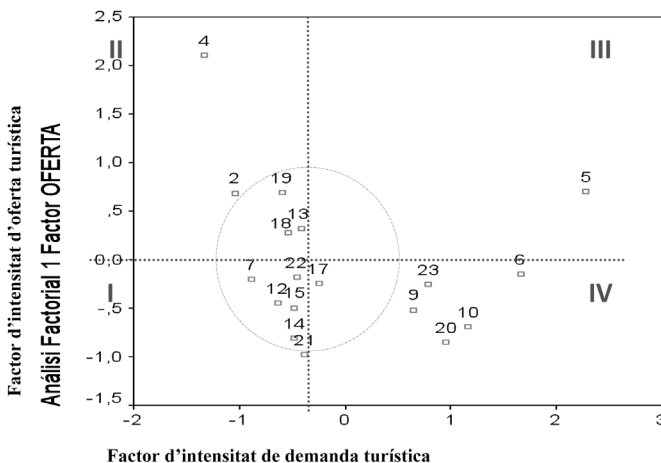
Combinant la informació subministrada per ambdós factors (veure Gràfic 1), ara sí es pot realitzar una anàlisi conjunta que facilita la interpretació i l'avaluació de la situació dels parcs naturals andalusos des del punt de vista de la seua intensitat d'ús turístic, així com la possibilitat de plantejar un conjunt de propostes inicials de gestió turística sostenible per a aquests espais. Així, es poden diferenciar clarament quatre grups de parcs naturals:

Grup I: Intensitat de demanda turística: baixa-mitjana

Intensitat d'oferta turística: baixa-mitjana

Es tracta del grup format per un nombre més gran de parcs naturals, que és, a més, prou homogeni. Tendeixen tots cap al cantó superior dret del quadrant, la qual cosa implica que gaudeixen d'intensitats d'oferta i de demanda turística més mitjanes que baixes. Aquest grup es caracteritza per disposar d'una oferta turística reduïda que és incapaç de respondre a la demanda actual.

Gràfic 1. Indicadors d'intensitat d'oferta i de demanda turística dels parcs naturals andalusos. Font: elaboració pròpia.

- (1) No s'inclouen els parcs naturals per als que no ha sigut possible calcular indicadors, ni aquells per als quals la informació obtinguda no és rellevant respecte al conjunt.
- (2) Davant la dificultat per a incloure els noms complets de cada parc natural, s'ha optat per identificar-los amb un número. Per tant, en el gràfic cada número permet identificar un parc natural.

Grup II: Intensitat de demanda turística: baixa-mitjana

Intensitat d'oferta turística: mitjana-alta

Aquest grup, format per cinc parcs naturals, manté una certa heterogeneïtat. Hi ha dos parcs (Sierra María-Los Vélez i Sierra de Grazalema) amb una intensitat d'oferta mitjana, mentre que altres dos (Cabo de Gata-Níjar i Sierra Nevada) mantenen una intensitat d'oferta més elevada. Despeñaperros és l'espai que presenta una major intensitat d'oferta turística i una intensitat de demanda turística més baixa, la qual cosa s'explica, com ja vam dir, per la seua reduïda extensió i la seua ubicació en una de les vies de comunicació andaluses més importants (l'A-4). En general, els integrants d'aquest grup disposen d'una oferta turística significativa, encara que sembla insuficient per a respondre a la demanda suportada actualment.

Grup III: Intensitat de demanda turística: mitjana-alta

Intensitat d'oferta turística: mitjana-alta

Format per un únic parc natural, el de Doñana, que presenta una intensitat d'oferta turística semblant a la dels parcs de Cabo de Gata-Níjar i Sierra Nevada, que són qui mantenen un indicador més alt (junt amb el fet excepcional de Despeñaperros), i la major intensitat de demanda de tots. El parc natural de Doñana disposa d'una oferta turística important que, en principi, sembla més que suficient per a respondre a l'actual demanda.

Grup IV: Intensitat de demanda turística: mitjana-alta

Intensitat d'oferta turística: baixa-mitjana

Igual que el grup II, també manté una certa heterogeneïtat. Destaca especialment dins d'aquest grup el parc natural de los Alcornocales, que és, després de Doñana, el que manté una major intensitat de demanda turística, al mateix temps que una intensitat d'oferta mitjana. Junt amb aquest, Sierra de Baza i Sierra Norte de Sevilla mantenen indicadors d'intensitat de demanda alts, mentre que Aracena i Picos de Aroche i Subbéticas s'acosten més a la mitjana, sobretot en intensitat d'oferta turística. En general, aquest grup es caracteritza per disposar d'una oferta turística baixa però que, en l'actualitat, es mostra suficient per a respondre a la demanda efectiva. Com es pot comprovar en el Gràfic 1, 11 dels 18 parcs naturals inclosos en aquesta anàlisi es poden incloure en una isòcrona que representa un comportament més o menys homogeni respecte al que es podria considerar una intensitat d'ús turístic mitjana. Els quadrants de l'esquerra delimiten els parcs naturals que mostren una major demanda sobre l'oferta turística instal·lada o, dit d'una altra forma, aquells l'oferta turística dels quals presenta una menor capacitat de resposta a la demanda suportada i, conseqüentment, gaudeixen d'un potencial de desenvolupament turístic (o de creació d'empreses lligades a la prestació de serveis turístics) elevat.² No obstant això, el quadrant II mostra un conjunt d'espais on la implantació d'iniciatives turístiques de caràcter empresarial és considerable, la qual cosa redueix substancialment aquest potencial de creixement. Tret l'excepcionalitat de Despeñaperros, són els parcs naturals de Cabo de Gata-Níjar, Sierra Nevada i Doñana qui presenten una major intensitat d'oferta turística,

² Obviant un altre tipus de consideracions que s'hauria de tenir en compte per a cada parc natural, com ara la capacitat de càrrega, l'existència d'emprenedors suficients, la voluntat de la població local, etc.

als quals segueixen Sierra de Grazalema i Sierra María-Los Vélez. Per contra, la major intensitat de demanda turística es produeix als parcs naturals de Doñana, Los Alcornocales, Sierra de Baza i Sierra Norte de Sevilla. Es tracta, per tant, dels parcs naturals que disposen d'una major dotació d'oferta turística per donar resposta a la seua demanda turística actual, la qual cosa implica un menor potencial de desenvolupament turístic o l'exigència d'un major esforç en la generació d'un volum major de demanda, sempre que l'espai natural la suporte.

5. Conclusions

El treball realitzat ha facilitat, en primer lloc, conèixer la situació real del desenvolupament turístic dels parcs naturals andalusos a partir de la informació existent, sense necessitat, per tant, de «construir» nova informació. A partir de la utilització d'informació bàsica de tipus genèric, disponible en la major part dels sistemes estadístics nacionals i/o regionals, s'han construït alguns indicadors simples que permeten prendre les primeres decisions de gestió turística, sense que això implique una major despesa addicional per a una administració, l'ambiental, que no té pressupost per a aquestes qüestions.

La falta de mitjans materials i econòmics per a realitzar una gestió turística activa, així com les dificultats per a prendre decisions per part dels gestors, conseqüència del desco-neixement sobre els paràmetres bàsics del desenvolupament turístic d'aquests territoris, són problemes que afecten una bona part de les àrees protegides a nivell mundial i, per descomptat, a Espanya. Per tant, es tracta d'un plantejament que pot ser d'utilitat per a altres espais naturals protegits, especialment aquells la gestió dels quals depèn d'administracions que encara no han assumit que el turisme és una activitat consubstancial al desenvolupament del propi territori i que, per tant, és un error obviar la necessitat de la seua gestió.

Per descomptat, es pot discutir que els resultats obtinguts en l'anàlisi quantitativa estan condicionats pel mètode d'investigació triat. Però, encara que siga certa l'objecció, cal tenir en compte que l'objectiu d'aquest procés no és entrar al detall en l'anàlisi turística dels parcs naturals, sinó facilitar als seus gestors ferramentes perquè disposen d'una idea inicial sobre el grau d'activitat turística d'aquests territoris que, al seu torn, els permeta començar a intervenir des del punt de vista de la gestió turística activa. L'objecte es compleix en la mesura que s'han pogut delimitar quatre grups amb característiques clarament definides.

L'anàlisi demostra, a més, que les decisions de gestió no es poden sustentar sobre mesures absolutes del desenvolupament turístic d'aquests territoris. El cas més evident és el del Parque Natural de las Sierras de Cazorla, Segura i Las Villas, que és qui obté uns registres més elevats de desenvolupament turístic i, no obstant això, encara manté un ampli marge per a augmentar els fluxos turístics. De fet, amb la informació disponible, és possible realitzar una classificació dels parcs naturals en funció de la seua intensitat d'ús turístic que permetrà plantejar propostes d'actuació conjunta respecte a la seua gestió turística sostenible (Quadre 2), iniciant així la transició el plantejament de la qual ha justificat aquest treball.

El treball també ha posat de manifest que un dels principals reptes al qual s'enfronta la gestió turística dels parcs naturals andalusos és l'escassa i deficient informació amb què actualment es compta. Són, bàsicament, tres els grans apartats on podríem agrupar aquestes mancances: a) coneixement de la demanda d'ús turisticorecreatiu; b) coneixement de la

situació real del desenvolupament turístic dels parcs naturals andalusos; i c) coneixement sobre la reacció del territori davant el desenvolupament turístic. La solució a aquestes mancances ha de venir a través de la creació d'un sistema d'informació permanent que garantisca: i) l'organització, sistematització i facilitat i rapidesa d'accés a la informació que existeix actualment i que avui és impossible d'utilitzar; ii) el disseny d'un sistema d'indicadors que responga a la necessitat de seguiment i resposta als impactes del turisme; i iii) un coneixement profund de la demanda real, però sobretot potencial, d'aquests espais, de manera que es puguin articular mecanismes adequats de gestió de fluxos.

Per tant, és possible una primera transició cap a una política turística per a les àrees protegides amb un esforç relatiu que assegure la introducció a més llarg termini d'un autèntic sistema de gestió turística. De fet, les propostes incloses en el Quadre 2 són perfectament aplicables pels actuals directors-conservadors sense necessitat d'incorporar un major volum de recursos ni materials ni humans, sinó, simplement, amb el canvi d'alguns hàbits i assumint la vocació turística del territori que gestionen i aplicant algunes de les ferramentes de gestió de les que actualment es disposa.

Quadre 2. Propostes de gestió turística sostenible en els parcs naturals andalusos en funció de la seua intensitat d'ús turístic. Font: elaboració pròpia.

Parcs naturals	Intensitat d'oferta turística	Intensitat de demanda turística	Propostes
Montes de Málaga, Sierra de Castril, Sierra de Hornachuelos, Sierra de Huétor, Sierra de Andújar, Sierra Mágina, Sierras de Cazorla, Segura y Las Villas	baixa-mitjana	baixa-mitjana	Fomentar creació de nova oferta turística, segons capacitat d'acollida. Millorar la gestió dels fluxos turístics en l'espai i en el temps. Possibilitat d'augmentar fluxos turístics.
Despeñaperros Cabo de Gata-Níjar Sierra Nevada Sierra de Grazalema Sierra María-Los Vélez	mitjana-alta	baixa-mitjana	Desenvolupar instruments de control del creixement desordenat de l'oferta turística. Millorar la gestió dels fluxos turístics en l'espai i en el temps.
Doñana	mitjana-alta	mitjana-alta	Desenvolupar instruments de control del creixement desordenat d'oferta turística. Facilitar augment del fluxos turístics a través de segments específics, respectant capacitat d'acollida. Millorar gestió de fluxos turístics en espai i temps.
Los Alcornocales Sierras Subbéticas Sierra de Aracena y Picos de Aroche Sierra de Baza Sierra Norte de Sevilla	baixa-mitjana	mitjana-alta	Fomentar creació de nova oferta turística, segons capacitat d'acollida i de forma paral·lela l'augment de la demanda. Afavorir polítiques d'increment de fluxos turístics, respectant capacitat d'acollida. Implementar mecanismes de desestacionalització dels fluxos turístics.

BIBLIOGRAFIA

- ARAQUE, E. i J.D. SÁNCHEZ (2004): «La planificación del desarrollo sostenible en los parques naturales de Andalucía», *Revista de Economía y Finanzas de Castilla-León*, 9, 175-200.
- CONSEJERÍA DE MEDIO AMBIENTE (2004): *El empleo y las actividades ecoturísticas en Andalucía*, Sevilla, Dirección General de Planificación, < http://www.juntadeandalucia.es/medioambiente/documentos_tecnicos/ecoturismo/introduccion.html>.
- (2006): *La RENPA en cifras (Edición 2006)*, Sevilla, Consejería de Medio Ambiente.
- DE LUCIO, J.V. i altres (2008): *Anuario EUROPARC-España del estado de los espacios naturales protegidos 2007*, Madrid, Fundación Fernando González Bernáldez.
- EAGLES, P.F.J. i altres (2002): *Sustainable tourism in protected areas: Guidelines for planning and management*, UICN Gland, Switzerland and Cambridge.
- EPLER, M. (2002): *Ecotourism: principles, practices & policies for sustainability*, París, United Nations Environment Programme (UNEP).
- FONT, X. i altres (2004): *Pay per nature view. Understanding tourism revenues for effective management plans*, Netherlands: The Netherlands, WWF.
- GÓMEZ, J. (1995): «Desarrollo rural y espacios naturales protegidos», dins RAMOS, E. i J. CRUZ (coords.): *Hacia un nuevo sistema rural*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 381-410.
- GÓMEZ-LIMÓN, J. i altres (2000): *De la declaración a la gestión activa. Los espacios naturales protegidos del Estado Español en el umbral del siglo XXI*, Madrid, Fundación Fernando González Bernáldez.
- HALL, C.M. i S. McARTHUR (1998): *Integrated Heritage Management. Principles and Practice*, Londres, The Stationery Office.
- JEAN, F. i altres (2004): «The state of protected areas-management regimes», dins SPALDING, M. i S. CHAPE, S. (eds.): *State of the World's Protected Areas*, UNEP-WCMC.
- LINDBERG, K i altres (eds.)(1998): *Ecotourism: a guide for planners and managers*, Bennington, Vermont, The Ecotourism Society.
- MARCHENA, M. i altres (1992): *Ocio y turismo en los parques naturales andaluces*, Sevilla, Dirección General de Turismo.
- MULERO, A. (2001): «Los espacios protegidos en Andalucía: evolución, caracterización geográfica y singularidades», *Ería*, 54-55, 141-158.
- (2002): *La protección de espacios naturales en España*, Madrid, Mundi-Prensa.
- NELLO, M. (2008): «La intensidad de la gestión. La clave para un desarrollo turístico sostenible en áreas protegidas. Diagnóstico de las áreas protegidas de América Central», *Boletín de la A.G.E.*, 47, 333-354.
- NEWSOME, D. i altres (2002): *Natural area Tourism*, Clevedon, Channel View Publications.
- PULIDO, J.I. (2005): *Criterios para una política turística sostenible en los parques naturales de Andalucía*, Sevilla, Consejería de Turismo, Comercio y Deporte, Junta de Andalucía.
- (2008a): «Gestión turística activa y desarrollo económico en los parques naturales andaluces. Una propuesta de revisión desde el análisis del posicionamiento de sus actuales gestores», *Revista de Estudios Regionales*, 81, 171-203.
- (2008b): «Parques naturales, medio ambiente y usos turísticos en Andalucía», dins DD.AA. (eds.): *Informe anual del turismo en Andalucía. Monografías*, Màlaga, Consejería de Turismo, Comercio y Deporte (Junta de Andalucía), Unicaja, 341-432.
- (2008c): «Turismo de naturaleza», dins LÓPEZ, D. i J.I. PULIDO (eds.): *La actividad turística española en 2007 (Edición 2008)*, Jaén, Centro de Estudios Ramón Areces, S.A. y Asociación Española de Expertos Científicos en Turismo (AECIT), 691-708.
- SIMANCAS, M.R. (2004): «Las áreas protegidas como recurso turístico», dins ÁLVAREZ, A. i altres (coords.): *Turismo y territorio en la sociedad globalizada*, Santa Cruz de Tenerife, Ayuntamiento de Adeje/ Instituto Pascual Madoz del Territorio, Urbanismo y Medio Ambiente, 217-264.
- (2008): «El sistema de cobro de una tasa pública por la prestación de servicios turísticos en las áreas protegidas de Canarias», *Cuadernos de Turismo*, 21, 201-237.
- SPENCELEY, A. (2003): *Managing sustainable nature-based tourism in Southern Africa: A practical assessment tool*. PhD Thesis, University of Greenwich, <www.anna.spenceley.co.uk>.